

Т. Ковальчук, к. пед. наук, доц.,
 Д. Короткова, магістр гуманітарно-педагогічного факультета
 Национальний університет біоресурсів і природопользовання України, Київ, Україна

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА В СФЕРЕ ДОСУГА СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Освещены теоретические аспекты организации социальной работы в сфере досуга старшеклассников. Исследована проблема привлечения старшеклассников к содержательному и познавательному досугу и факторы, влияющие на проведение досуга в школе. Разработаны методические рекомендации для социального педагога по организации содержательного досуга старшеклассников. Получены результаты опытно-экспериментальной работы по проведению свободного времени детей старшего школьного возраста Киевских общеобразовательных учебных заведений. Определены факторы, влияющие на массовость и содержательность проведения досуга в школе.

Ключевые слова: досуг, досуговая деятельность, сфера досуга, социально-педагогическая работа, старшеклассники, общеобразовательное учебное заведение.

Відомості про авторів

Ковальчук Тамара Іванівна – Україна, м. Київ, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті, Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Контактна інформація: 093-94-67-046, (044)507-11-75, kovalchuk_tam@ukr.net

Короткова Дарина Євгенівна – Україна, м. Київ, магістр гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Контактна інформація: 093-542-12-33

Ковальчук Тамара Іванівна – Україна, г. Киев, кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной педагогики и информационных технологий в образовании, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины.

Контактная информация: 093-94-67-046, (044)507-11-75, kovalchuk_tam@ukr.net

Короткова Дария Евгеньевна – Украина, г. Киев, магистр гуманитарно-педагогического факультета Национального университета биоресурсов и природопользования Украины.

Контактная информация: 093-542-12-33

Kovalchuk Tamara – Ukraine, Kyiv, PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of Department of Social Pedagogy and Information Technology in Education of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Contact information: 093-94-67-046, (044)507-11-75, kovalchuk_tam@ukr.net

Korotkova Darina – Ukraine, Kyiv, Master of social pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Contact information: 093-542-12-33.

УДК 378 (092)

Н. Кошечко, канд. пед. наук, доц.
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СПЕЦИФИКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

Здійснено аналіз актуальних ідей із проблеми педагогічних конфліктів у ВНЗ України. Особливий акцент поставлено на особливостях динаміки конфліктів у ВШ. Виняткову увагу приділено профілактиці педагогічних конфліктів у вітчизняних ВНЗ.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, педагогічний конфлікт, специфіка педагогічних конфліктів, профілактика педагогічних конфліктів.

ВСТУП. Актуальність проблематики. У вітчизняних вищих навчальних закладах педагогічні конфлікти, як правило, мають деструктивні наслідки через гостроту їх протікання, важко керовані емоції студентів і викладачів, відсутність психогієни та конфліктологічної компетентності. Такі конфлікти можуть руйнувати систему моральних норм і цінностей у вищій школі, значно знижуючи якість професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

При традиційній освітній парадигмі відстоювання свого погляду студентом (викладачем) у відповідь на авторитарну домінуючу позицію педагога (адміністрації) призводило до відповідного конфлікту. Тому стара парадигма вищої освіти виявилася неспроможною створити належні міжособистісні стосунки в новому суспільстві, які б сприяли самоактуалізації особистості, її позитивному конструктивному розвитку і творчому прояву внутрішніх ресурсів людини. Водночас принцип гуманізації освіти передбачає якісне перетворення позицій викладача та студента у суб'єкт-суб'єктні відносини в особистісно-партнерській площині їхнього співробітництва. Нова якість роботи вищої школи неможлива без зміни характеру педагогічної взаємодії, переходу до рівноправних відносин учасників навчального процесу, що дозволяє здійснити превентивні дії та зняти вірогідність педагогічного конфлікту.

В українських ВНЗ основною відмінною рисою є ігнорування педагогічних конфліктів на їхніх ранніх етапах, коли вони найкраще піддаються вирішенню, а також відсутність практики залучення експертів до процесу управління конфліктами, а особливо до їхньої профілактики.

Знання сутності, специфіки та профілактики педагогічних конфліктів у вищій школі здатне підвищити професійну, інтелектуальну й особистісну компетентність студентів, викладачів і керівників вищих навчальних закладів. У такій ситуації вкрай необхідним постає вивчення змісту, характеристики, динаміки педагогічних конфліктів у ВНЗ.

Мета публікації: проаналізувати й охарактеризувати специфіку педагогічних конфліктів у вітчизняній вищій школі.

Для досягнення мети були реалізовані такі завдання:

- проаналізовано поняття, зміст, динаміку педагогічних конфліктів у ВНЗ;
- охарактеризовано особливості педагогічних конфліктів у вищій школі;
- здійснено компаративний аналіз способів профілактики конфліктів у закладах освіти США й України;
- упорядковано рекомендації щодо профілактики педагогічних конфліктів у ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для того, щоб зрозуміти тенденції і стан розвитку конфлікто-

логічної теорії і практики в Україні, слід пам'ятати, що в Радянському Союзі конфліктологія як науковий напрям не розвивалася. Це було пов'язано з пануванням у той період ідеологічної доктрини про безконфліктне соціалістичне суспільство.

У середині 50-х рр. ХХ ст., коли теорія конфлікту стала всебічно розглядатися в західній соціології, у радянській літературі почали з'являтися наукові праці з проблем соціального конфлікту, але стосувалися вони переважно міжнародних відносин, відносин у родині й на виробництві. Загалом теорія конфлікту розглядалася як "буржуазна" і не прийнятна для соціалістичного ладу.

У сучасній Україні конфліктологія поступово формується завдяки теоретико-емпіричним дослідженням. Із кінця ХХ ст. її почали вивчати у вищих закладах освіти. Науковці активно досліджують історичні, порівняльні та інші аспекти конфліктів. Безумовно, це позитивно впливає на стан поінформованості українського суспільства про природу конфліктів та управління ними, що не може не впливати позитивно на профілактику та вирішення конфліктів у повсякденному житті і, зокрема, у вищих навчальних закладах [1, с. 91].

Останніми роками українська громадськість активізувала дослідження проблем діагностики, гносеології, соціології, політики та психології конфліктів. Перед вітчизняними дослідниками цієї проблеми одразу постали теоретичні, так і практичні завдання. Ураховуючи багатоманітність людського буття й конфліктів, можемо вважати, що теорія та практика конфліктів має багатоаспектний характер, а тому їх можуть результативно вивчати вчені різних наук і профілів: соціологи, політологи, філософи, психологи, історики, педагоги. Наприклад, прогнозування конфліктних ситуацій неможливе без математичного моделювання, ретроспективного дослідження, політико-соціопсихологічного аналізу та інших методик.

Однією з найнагальніших проблем сучасної української конфліктології можна вважати створення наукової бази та напрацювання категоріального апарату. Така проблема є характерною для багатьох "молодих" наук, і не варто її недооцінювати, бо від розвитку термінології, категоріального апарату залежить успішність вивчення конфліктології у вищих навчальних закладах тощо.

Практичні аспекти управління конфліктами безпосередньо залежать від того, наскільки розвиненою є теоретична база. Ефективне управління педагогічними конфліктами в українській вищій школі неможливе без постійного розвитку й оновлення теоретичної бази, проведення емпіричних досліджень і появи наукових робіт, що спираються на результати таких досліджень.

Аналіз наукової літератури з проблеми конфліктів у закладах освіти дозволяє стверджувати, що вчені (А. Анцупов, Н. Ануфрієва, І. Ващенко, Н. Гришина, В. Журавльов, Г. Ложкін, М. Пірен, Н. Пов'якель, А. Шипілов та інші) найбільшу увагу приділяли з'ясуванню сутності конфліктів, причин їхнього виникнення, залагодженню конфліктних ситуацій. Становленню педагогічної конфліктології у спадщині Л. М. Толстого присвячено дисертаційне дослідження Т. Врачинської (2003).

В. Басова, Т. Дзюба, Т. Дрожжина, І. Кирочкіна, А. Лукашенко, М. Рибаківа, О. Шахматова виняткову увагу надавали дослідженню конфліктів у школах. М. Васильєва, В. Семиченко, Л. Симонова вивчали підготовку майбутніх учителів до залагодження конфліктів у педагогічному процесі. Г. Козирєв, І. Козич, С. Пащенко, Г. Шевченко в основному досліджували специфіку соціально-педагогічних конфліктів у вищих навчальних закладах. Г. Антонов, Н. Булатевич, Н. Буркало, І. Ващенко, Н. Волкова розглядали деякі аспекти динаміки конфліктів у вищій школі.

І. Сингаївська, І. Сорока виняткову увагу приділяли профілактиці конфліктів у педагогічних колективах ВНЗ [4].

Зважаючи на такий стан, припускаємо, що саме профілактика конфліктних ситуацій у ВНЗ потребує більш детального та глибокого вивчення.

Найбільш поширений тип конфлікту у ВНЗ – *педагогічний конфлікт*. Він виникає у взаємодії учасників навчально-виховного процесу (студентів, викладачів, адміністрації) через наявність певних відмінностей у ціннісних орієнтаціях, поглядах, взаємних очікуваннях, нетактовності у спілкуванні, а також недостатньої конфліктологічної культури багатьох людей. *Педагогічний конфлікт* – це нормальне соціальне явище, загалом природне для такого динамічного соціуму, як сучасна вища школа. Однак, педагогічні конфлікти часто є деструктивними, знижують ефективність педагогічного процесу та якість підготовки студентів. Можна без вагань стверджувати, що необхідна свідомо цілеспрямована діяльність із розробки системи заходів, орієнтованих на запобігання й залагодження конфліктів у ВНЗ.

У вищій школі конфлікти у студентів набувають певних специфічних рис. Належно до них виділяють *педагогічні конфлікти*, які характеризуються як зіткнення, супротив між особистостями або групою в галузі освіти, у вищій школі. *Педагогічний конфлікт у ВНЗ* – це протиставлення соціально-рольових позицій викладача і студента або групи; найгостріший спосіб розвитку та подолання значущих суперечностей, що виникають під час взаємодії учасників педагогічного процесу [2, с. 145].

У конфліктах цього типу відображається прихована несвідомо боротьба за владу, її поділ і значущість, самотвердження особистості, її визнання. Також, *педагогічний конфлікт* – прагнення викладача ствердити свою позицію і протест студента проти неправильної оцінки його діяльності.

Основними факторами виникнення конфліктів у навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу є комплекс об'єктивних (недостатність фінансового та матеріально-технічного забезпечення системи освіти, неоптимальні умови функціонування й управління навчальним закладом, слабка розробленість нормативних процедур залагодження соціальних суперечностей) і суб'єктивних (конфліктність людини, внутрішньоособистісні конфлікти, професійна деформація педагогів, психологічна несумісність, низький рівень спілкування, відмінності у поглядах, ціннісних орієнтаціях, відсутність відповідної конфліктологічної підготовки) причин [4].

Специфічна характеристика, що вирізняє конфлікт у вищому навчальному закладі – це його виникнення між різними суб'єктами соціально-педагогічного процесу. Залежно від рівня взаємодії можна виокремити вертикальні ("адміністрація – викладачі", "викладач – студент") і горизонтальні ("викладач – викладач", "студент – студент" тощо).

Особливості *педагогічних конфліктів*: 1) *конфлікти діяльності*, що виникають з приводу виконання студентом навчальних завдань, успішності позакласної діяльності; 2) *конфлікти поведінки*, що виникають із приводу порушення правил поведінки; 3) *конфлікти відношень*, що виникають у емоційно-особистісній сфері (за А. Петровським).

Педагогічні конфлікти діяльності між викладачем і студентом найчастіше проявляються у відмові останнього виконувати навчальне завдання або пов'язані з недбалістю його виконанням. Наприклад, не підготовка студента на семінарське заняття. Це може статися з різних причин: стомлення, труднощі в засвоєнні навчального матеріалу, а іноді, невдале зауваження педагога замість конкретної допомоги при ускладненнях у роботі.

Подібні конфлікти частіше відбуваються зі студентами, які відчувають труднощі в навчальній діяльності, коли викладач проводить навчальні заняття зі свого предмета нетривалий час, і відносини між ним і групою обмежуються лише навчальною роботою. Останнім часом спостерігається збільшення числа таких конфліктів через те, що педагоги часто пред'являють завищені вимоги до засвоєння предмета, а оцінки використовують як засіб покарання тих, хто порушує дисципліну або не виконує вимоги. Ці ситуації часто стають причиною відрахувань із навчальних закладів різного рівня здібних, самостійних і творчо мислячих студентів, а в решті знижується інтерес до пізнання взагалі.

Конфлікти вчинків в основному пов'язані з особливостями поведінки окремих студентів як у навчальних, так і у позанавчальних ситуаціях. Педагогічна ситуація може привести до конфлікту в тому випадку, якщо педагог помилився при аналізі вчинку особистості, не з'ясував мотиви, зробив необґрунтований висновок. Один і той самий вчинок може викликатися різними мотивами. Педагог часто коригує поведінку студентів, оцінюючи їхні вчинки при недостатній інформації про їхні справжні причини. Іноді він лише здогадується про мотиви вчинків, погано знає відносини між своїми вихованцями, тому цілком можливі помилки при оцінці їхньої поведінки. Це викликає цілком виправдану незгоду студентів [1, 4].

У переважній більшості випадків конфлікти діяльності й поведінки переходять у конфлікти відношень у вищій школі. Таким чином відбувається ескаляція педагогічного конфлікту, який складніше конструктивно залагодити. Тому, що емоційно-особистісна сфера людини важче піддається корекції та впливу раціональних методів, пояснення, мотивування тощо.

У вітчизняній вищій школі недостатню увагу приділяють конфліктологічній компетенції, яка є визначальною підвалиною для профілактики конфліктів різних типів. *Конфліктологічну компетенцію* можна визначити як сукупність набутих знань, умінь і навичок, які відображають теоретичну і практичну готовність людини до здійснення діяльності із запобігання й подолання конфліктів. Структура конфліктологічної компетенції включає свідомі або інтуїтивні знання про конфлікти, їх значення, функції, наслідки, а також усвідомлення важливості та володіння вміннями здійснення діяльності із запобігання й подолання конфліктів у взаємодії та спілкуванні.

Критеріями сформованості конструктивної позиції щодо вирішення педагогічного конфлікту можна вважати соціальну спрямованість і професійні установки викладача. Його соціальна спрямованість відображає систему поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій щодо виникнення, розвитку й залагодження педагогічного конфлікту. Її показниками є: сформованість гуманістичного світогляду викладача; обґрунтованість науково-педагогічних поглядів на природу, роль і соціальну обумовленість педагогічних конфліктів; розуміння причин і рушійних сил виникнення, розвитку та вирішення педагогічних конфліктів; орієнтація на суб'єкт-суб'єктні стосунки між учасниками педагогічної взаємодії у процесі вирішення педагогічного конфлікту; переконаність у необхідності залагодження педагогічних конфліктів шляхом досягнення згоди між конфліктуючими сторонами та встановлення на цій основі педагогічно доцільних взаємовідносин [4].

Педагогічні конфлікти в освітан мають свої особливості. Доведено, що такі конфлікти можуть коригуватися за допомогою спеціальних навчальних програм. Із метою корекції міжособистісних стосунків В. Близнюк запропонувала спеціальний навчальний семінар-тренінг, який передбачав використання інформаційно-пізна-

вальних, діагностичних і корекційно-розвивальних методів. За результатами проведеного дослідження саме цей семінар став одним із найефективніших і найрезультативніших способів надання допомоги щодо запобігання конфліктам суб'єктам педагогічного процесу.

На ефективність врегулювання конфлікту впливає багато факторів. Одним із таких факторів є вибір керівником способу його залагодження. Володіючи владою стосовно підлеглих, керівник може реалізувати кожен із типів медіаторства (суддя, арбітр, посередник, помічник, спостерігач). Існує два підходи до розуміння ролі керівника в урегулюванні конфлікту. Перший полягає в тому, що керівникові доцільно орієнтуватися в конфлікті на роль посередника, а не арбітра. Другий підхід полягає в тому, що керівникові необхідно вміти застосовувати всі типи медіаторства. Прийнято вважати, що основними для керівника є ролі арбітра й посередника, а додатковими – ролі судді, помічника та спостерігача [3].

Реалізація будь-якого з обраних способів включає окремі бесіди з опонентами, підготовку до спільного обговорення проблеми, спільну роботу з опонентами та фіксацію закінчення конфлікту. За згодою опонентів керівник може винести проблему на збори колективу чи на нараду експертів, залучити до посередництва неформальних лідерів або друзів опонентів. Таким чином, головне завдання керівника полягає в тому, щоб уміти регулювати – визначити і "увійти" в конфлікт на початковій стадії.

Установлено, що, якщо керівник "входить і керує конфліктом" у початковій фазі, цей конфлікт залагоджується на 92 %, на фазі підйому – на 46 %, а на стадії "загострення", коли пристрасті загострилися до межі, – на 5 %. Тобто, конфлікти практично не залагоджуються чи залагоджуються дуже рідко. Коли всі сили віддано боротьбі (стадія "загострення"), настає спад. І якщо конфлікт не вирішено в наступному періоді, він розростається з новою силою, тому що в період спаду можуть залучатися для боротьби нові способи та сили. Крім цього, залагодження конфлікту може запобігти виникненню серйозніших конфліктів, що могли б виникнути, якби не було цього. Після завершення конфліктів підвищується якість індивідуальної діяльності керівників і працівників [3].

Як зазначає Н. Підбуцька, дослідження конфліктів у ВНЗ показали, що 15 % педагогів зустрічалися з конфліктом по лінії "педагог – адміністрація ВНЗ". Зазвичай це пов'язувалося з невиконанням одним із суб'єктів взаємодії своїх прямих обов'язків, незгодою щодо прийняття важливих рішень, неадекватною оцінкою виконаної роботи та несерйозним ставленням до роботи. Причина, яку називали найчастіше – це зловживання керівником своїм службовим становищем, використання праці підлеглих задля досягнення своєї мети, укріплення своїх позицій [2, с. 147].

Н. Підбуцька також провела дослідження особливостей стратегій поведінки в конфліктах у ВНЗ, і отримала дуже красномовні результати. Згідно з результатами дослідження, яке вона провела за допомогою методики Томаса, студенти більш схильні обирати суперництво як стратегію поведінки в конфлікті, ніж педагоги. Дослідниця вважає, що це може пов'язуватися з невеликим життєвим досвідом студентів. Студенти часто не враховують погляд оточуючих, відстоюють свої інтереси, наполегливо намагаються досягти свого. Студенти вважають за необхідне вказати іншому на логіку й перевагу своєї позиції. Викладачам же, як стверджує дослідниця, здебільшого властиве уникнення конфліктних ситуацій, тобто у них водночас відсутнє прагнення до кооперації і тенденції до досягнення власних цілей. Їм властиво відкладати вирішення суперечливих питань на невизначений період, уникати марного, на їхню думку, напруження. Також, як

показали результати дослідження, викладачі вважають, що не завжди доцільно засмучуватися через непорозуміння та суперечки, що виникають.

Окрім аналізу особливостей поведінки в конфлікті, дослідницею був проведений також аналіз міжособистісних стосунків у ВНЗ. Унаслідок порівняння результатів діагностики міжособистісних стосунків студентів і педагогів були виявлені деякі відмінності.

Науковець дійшла до висновку, що найхарактернішими типами міжособистісних стосунків для педагогів є владний тип, співробітницький і відповідально-великодушний. Домінантність першого типу може пов'язуватися з професійною діяльністю педагогів, адже вони постійно працюють зі студентами, підпорядковують їх, вимагають поваги до себе та свого предмету. Перевага другого типу говорить про те, що педагоги більш схильні до співпраці, кооперації й компромісу при вирішенні питань, що виникають під час педагогічної взаємодії, ніж студенти. Третій домінуючий тип відносин у педагогів засвідчує, що педагоги відповідальніші відносно інших, безкорисливі, м'які [2, с. 148].

Як для управлінців навчальних закладів, так і для викладачів, і навіть для студентів знання сутності та специфіки конфліктів у соціально-педагогічному середовищі є дуже важливим. Обізнаність про специфіку конфліктів здатна підвищити професійну й комунікативну компетентність педагога. Розробка практичних механізмів вирішення конфліктної взаємодії у сфері "студент – студент", "викладач – студент", "адміністрація – студент" та "адміністрація – викладач" потребує вдосконалення та врахування сучасних реалій розвитку педагогічного середовища конкретного ВНЗ.

Розглянувши особливості профілактики педагогічних конфліктів у навчальних закладах США та в українській вищій школі, можна виокремити позитивні й негативні аспекти в цьому процесі.

Позитивними аспектами управління конфліктами у вищій школі США можна назвати те, що там велика увага приділяється превентивним заходам. Тобто створюють таке середовище, у якому конфліктні ситуації й можливість конфліктних взаємодій зведена до мінімуму. В університетах США існує розгалужена система психологічних служб, які займаються не лише допомогою у вирішенні конфліктів, що виникли, а й запобіганням їхній появі. Окрім того, суспільство у США більш поінформоване про природу конфлікту, про його психологічні механізми, завдяки поширеності науково-популярних книг із тематики конфліктів і взагалі з питань міжособистісної взаємодії, в організаціях, особливо в навчальних закладах, менеджмент займається розповсюдженням рекомендацій із міжособистісних стосунків тощо [3].

Завдяки тому, що і студенти, і викладачі знають про те, що таке педагогічний конфлікт, що сприяє його виникненню, які є стратегії вирішення конфлікту, і завдяки загальному рівню поінформованості про це явище, люди з більшою готовністю приступають до залагодження конфліктів, і, в кращих традиціях Гарвардської школи, готові боротися не з ворогом, а з проблемою. Можна вважати це саме наслідком поінформованості, адже коли щось є відомим – воно є зрозумілим.

У ВНЗ США при управлінні конфліктами приділяють однакову увагу конфліктам усіх рівнів. Тобто, нарівно важливими є і конфлікти між викладачами та студентами, і конфлікти між викладачами, і конфлікти між адміністрацією та викладачами, і конфлікти між адміністрацією та студентами. Слід зазначити, що часто до залагодження педагогічних конфліктів, особливо з участю адміністрації, залучаються професійні конфліктологи та психологи, для того, щоб уникнути упереджених рішень.

Цікаво, що часто керівники різних рівнів самі приходять до рішення залучити експерта до управління конфліктом. Це можна пояснити знову ж таки вищим рівнем загальної конфліктологічної культури.

Основними негативними аспектами управління педагогічними конфліктами у США є те, що вони сприймаються як суто негативне явище. Конфлікт асоціюють з агресією, хаосом, деструкцією, неприємними емоціями, протистоянням, суперечками тощо. Тому конфлікт сприймають як щось небажане, негативне, те, чого не можна допускати ні в якому разі. Це породжує ще один негативний аспект: надмірну увагу до конфліктів.

Надмірна увага до конфліктів і їхнього попередження часто заважає організаціям, у тому числі і вищим навчальним закладам. Відомо, що часто конфлікти є конструктивними, такими що сприяють розвитку, прийняттю важливих рішень, формуванню колективу тощо. До того ж, часто такі позитивні ефекти не можуть досягатися іншим шляхом, тобто проходження через конфлікт є єдиним або найлегшим способом зміни напрямку руху, виявлення суперечностей і полюсів у групі тощо. Проте через те, що педагогічні конфлікти не встигають виникати, вони, відповідно, не можуть принести позитивних наслідків.

Отож, варто зазначити, що у США дослідження конфліктів є одним із важливих напрямів роботи провідних наукових центрів. Наприклад, цією проблемою займаються такі університети, як Гарвардський, Вісконсинський, Джорджтаунський, Мічиганський, Сіракузький та ін. Їхні дослідження фінансуються фондами Форда, Карнегі, Національним інститутом залагодження конфліктів при університеті Дж. Мейсона. Ведуться не лише теоретичні пошуки, а й пошук можливостей їхнього практичного втілення. Крім того, тут навчаються практично вести переговори, суперечки й бути посередником у конфлікті.

В українських ВНЗ є свої позитивні й негативні аспекти управління педагогічними конфліктами, які значно відрізняються від американських.

Основним негативним аспектом управління конфліктами в українській вищій школі (і в суспільстві загалом) є те, що конфлікти не вирішують вчасно, на початкових етапах їхнього зародження, а тим паче дуже рідко приділяють увагу заходам попередження виникнення конфліктних ситуацій. Через те, що на початкових етапах конфлікту на нього "закривають очі", із часом конфліктні ситуації посилюються, у конфлікт втягується все більше людей, і зрештою конфлікт може не лише заважати виконанню професійних обов'язків, а і значно гальмувати продуктивність праці цілого підрозділу, а у виключних випадках і університету загалом.

Іншим негативним аспектом є те, що педагогічні конфлікти викладачів і студентів з адміністрацією вирішує сама адміністрація. Тобто у вітчизняних ВНЗ немає змоги, а також практики залучати експертів-конфліктологів (або психологів) ззовні, як третю сторону, яка зможе надати кваліфіковану допомогу в залагодженні конфлікту. Саме тому, часто в таких конфліктах рішення часто є несправедливими, упередженими тощо. Звичайно ж, це не може позитивно вплинути на роботу підрозділів чи і всього університету.

Позитивним аспектом є те, що педагогічні конфлікти все ж виникають, а серед них можуть бути конструктивні, які в наслідку приведуть до позитивних зрушень на краще в системі управління, у системі організації робочого процесу, чи у структурі міжособистісних стосунків [4].

Ще одним важливим позитивним аспектом є те, що у вітчизняній освіті й науці все більшу увагу приділяють вивченню педагогічних конфліктів і законів управління ними. Поінформованість громадян, а особливо інтеліген-

ції (тобто саме тих людей, які працюють у вищих навчальних закладах) про конфлікт зростає. Так само збільшується кількість перекладної науково-популярної літератури про міжособистісні стосунки й конфлікти. Окрім того, серед працівників українських ВНЗ є все більше людей, які мають досвід навчання за кордоном, а отже знайомі з іншими моделями управління конфліктами.

Можна вважати, що до певного ступеня особливості педагогічних конфліктів є культурно зумовленими, а також наслідком недостатнього розвитку конфліктологічної думки в СРСР, і, як інерційного явища, недостатньої уваги до конфліктів, і недостатньої готовності приділяти їм увагу на пострадянському просторі.

Варто зазначити, що порівняння способів профілактики педагогічних конфліктів у Сполучених Штатах Америки й Україні є дуже цікавим саме через культурно-цивілізаційні відмінності та різні шляхи історичного розвитку двох держав. І хоча після здобуття незалежності Україна тримає прозахідний курс і є активним споживачем багатьох сучасних західних праць із конфліктології, проте в той же час наша держава й наука ще не до кінця покинули пострадянське поле тягіння та спосіб мислення. Зокрема це стосується і поглядів на педагогічний конфлікт. В українській вищій школі досі прийнято робити вигляд, що будь-яких конфліктів просто не існує. Продовжує діяти така собі фікція безконфліктного суспільства, ідея про те, що конфлікти треба замовчувати, не варто залучати треті сторони до вирішення конфліктів, і що якщо на конфлікт не звертати уваги, то він вирішиться сам по собі.

Проте, поступово українське суспільство відмовляється від таких уявлень, і намагається наслідувати прозахідну модель управління конфліктами, а саме визнає необхідність керувати ними, зокрема проводити превентивні заходи, попереджувати виникнення конфлікту, урахувати психологічний клімат і психологічну несумісність у колективі. Безумовно, це можна вважати позитивною тенденцією для ефективнішого, результативнішого та науково обґрунтованого управління педагогічними конфліктами у вищих навчальних закладах нашої держави.

Доцільно розглянути таке проблемне питання, як створення підручників і цікавих монографій у сфері конфліктології, взагалі, і педагогічної конфліктології, зокрема, які мали б теоретико-практичний характер.

Серед праць західних авторитетних конфліктологів заслуговують на увагу книги Роджерса Фішера й Вільяма Юрі "Шлях до злагоди" (1983), Луїса Крісберга "Соціальні конфлікти" (1973, 1982), Чарльза Тіллі "Від мобілізації до революції" (1978), Антоні Обершелла "Соціальний конфлікт та громадський рух" (1973), Джейн Скотт "Конфлікти та шляхи їх подолання" (1991) та ін.

У республіках колишнього СРСР у кінці ХХ ст. з'явилися цікаві навчальні посібники: "Конфликт и взаимодействия в педагогическом процессе: книга для учителя" (1991, Москва) М. М. Рибакіної; "Вступ в загальну теорію конфліктів" (1993) авторів А. В. Дмитрієва, В. Н. Кудрявцева, С. В. Кудрявцева; "Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні" (1994) І. Е. Бекешкіної; "Соціологія конфлікту" (1995) О. Г. Здравомислова; "Словник-довідник термінів із конфліктології" (1995) за редакцією М. І. Пірен, Г. В. Ложкіна; "Основы педагогической конфликтологии" (1995, Москва) В. И. Журавльова.

Це один із перших підручників із педагогічної конфліктології на пострадянському освітньому просторі. У ньому відображено природу конфліктно-стресових ситуацій у школі з учнями різних вікових груп і зі студентами вищих навчальних закладів і способи їхнього подолання в діяльності вчителів, викладачів. Словник

базових понять і список літератури доречно допомагає в організації самостійної роботи студентів педагогічних навчальних закладів, учителів і слухачів курсів підвищення кваліфікації. Також у книзі відображено вирішення цієї проблеми в зарубіжній педагогіці.

Трохи згодом було надруковано праці: "Конфлікт і згода" (1996) А. Т. Ішмуратова; "Основи конфліктології" (1997) і "Конфліктологія" (2003) автора М. І. Пірен; "Педагогічна конфліктологія у загальноосвітньому навчальному закладі" (2002, Полтава) Т. М. Дзюби; "Конфлікти у вузі" (2004, Луцьк) Є. А. Дурманенка; "Конфліктологія" (2004, Москва) М. С. Мериманова; "Конфліктологія в освітньому менеджменті" (2005, Полтава) і "Психологія управління конфліктами в організації (на матеріалі діяльності освітніх організацій)" (2009, Київ) авторів Т. М. Дзюби та Л. М. Карамушки; "Педагогічна конфліктологія: конспект лекцій для магістрів" (2011, Харків) І. М. Шалімова; "Педагогічна конфліктологія" (2011, Київ) Т. І. Туркот; "Конфліктологія та теорія переговорів" (2013, Київ) авторства І. В. Ващенко та М. І. Кляп; "Педагогическая конфликтология" (2013, Екатеринбург) І. А. Курочкина, О. Н. Шахматова.

Зокрема, у останній праці детально розглянуто проблему педагогічних конфліктів, причини їх виникнення, способи профілактики та врегулювання. Також, представлено цікаві практичні завдання, виконання яких повинно сприяти формуванню конфліктологічних компетенцій педагога.

Відносно недавно побачила світ "Педагогічна конфліктологія" (2015, Вінниця) авторів В. М. Галузак, І. Л. Холковської й ін. Всі ці праці допомагають не лише пізнавати сутність конфліктів і їхню функціональну роль у суспільстві, а й практично реалізувати ідею про спеціальну підготовку фахівців-конфліктологів, які навчатимуть людей вирішувати проблемні ситуації в житті.

Саме визнання того, що конфлікт є невід'ємною частиною будь-якої соціальної взаємодії, що це є природним явищем, яке втім, може нести певні негативні аспекти та загрози для колективу і є першим кроком для освітян різних рівнів для того, щоб зрозуміти наскільки важливим є врахування та використання найновіших практик з врегулювання конфліктів у повсякденній діяльності навчального закладу. Треба також урахувати, що не може існувати безконфліктного навчального процесу, оскільки він за своєю сутністю передбачає безперервність профілактики, виникнення та залагодження різного роду суперечностей особистостей і груп.

Профілактика педагогічних конфліктів у вищій школі – це багатоаспектний довготривалий процес постійного прогнозування та попередження, запобігання деструктивним емоціям, вчинкам, поведінці у навчально-пізнавальній діяльності особистості в освітніх закладах. Профілактика педагогічних конфліктів полягає в завчасному розпізнаванні, елімінації, нівелюванні або ослабленні факторів виникнення, передумов, засад конфліктів різних типів у ВНЗ. Попередження конфліктів – це система добре продуманих, виважених, обережних превентивних дій, що знімають емоційну напругу. Головна мета цього процесу – створення таких умов діяльності і взаємодії студентів, їхніх батьків, викладачів, адміністрації, які б мінімізували ймовірність виникнення або деструктивного розвитку протиріч між ними.

Українські конфліктологи [2, 4] вважають, що основою для успішної профілактики педагогічних конфліктів у ВНЗ є професійна відповідальність викладача та пов'язані з нею такі засади: 1) педагогічна справедливість (розуміння важливості дотримання нормативно-правових, морально-етичних, професійних норм, вимог, правил педагогічної взаємодії у процесі вирішення пе-

дагогічного конфлікту); 2) педагогічна рефлексія (пізнання своєї особистості в різних сферах діяльності, особливостей власних психічних станів у педагогічному конфлікті; усвідомлення, аналіз і оцінка своїх дій у конфлікті, налаштування самосвідомості на його конструктивне вирішення); 3) педагогічна інтуїція (передбачення можливих варіантів подальшого розвитку педагогічного конфлікту та його залагодження на основі чуттєвого сприйняття, без свідомих роздумів); 4) педагогічна емпатія (здатність до співпереживання у процесі вирішення педагогічного конфлікту); 5) професійна об'єктивність і спостережливність (розуміння важливості швидкої і правильної фіксації причин педагогічного конфлікту, внутрішнього стану студента за найдрібнішими зовнішніми проявами для вибору адекватних способів залагодження конфлікту); 6) оптимістичне прогнозування (переконаність в успішності вирішення педагогічного конфлікту за допомогою своєчасної діагностики його причин, умов виникнення, адекватної постановки цілей, вибору засобів, форм і методів його вирішення); 7) креативність (творчий підхід до залагодження педагогічного конфлікту на основі традиційних і інноваційних методів, творчий пошук нестандартних конструктивних рішень) [4].

Заходи з профілактики педагогічних конфліктів впливають з обговорення причин їхнього виникнення. Для запобігання конфліктам важливо створення сприятливого соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі, у студентській групі. Неприятливий психологічний клімат нерідко є причиною зниження ефективності праці, не кажучи вже про стреси, емоційні зриви й неконструктивну поведінку працівника. Для формування сприятливого морально-психологічного клімату і, таким чином, для здійснення постійної профілактики педагогічних конфліктів, студентам, викладачам, адміністрації ВНЗ важливо:

- урахувати особистісні особливості опонента (специфіку перцепції (візуали, аудіали, кінестетики), тип темпераменту, акцентуації характеру, самооцінку, соціальні ролі, мотивацію, цінності, статус, імідж особистості);
- витримувати оптимальну соціальну зону-дистанцію у спілкуванні;
- природно послуговуватися "відкритими" жестами, мовою тіла та слідувати за своєю поставою;
- дотримуватися демократичного партнерського стилю спілкування;
- застосовувати активне вербальне та невербальне спілкування й активне слухання;
- підбирати коректну дипломатичну форму висловлювання;
- вживати позитивні конструктивні стверджувальні висловлювання, які є результатом позитивного мислення, уникаючи негативних психологічно-лінгвістичних кліше;
- використовувати адекватні та відповідальні "Я-висловлювання", замість звинувачень "Ти-висловлювань";
- здійснювати постійний контроль емоцій та економію власних емоційних ресурсів;
- зважати на позитивні й негативні наслідки, результати від втручання;
- відмовитися від погроз, психологічного тиску;
- здійснювати постійний пошук компромісу на основі емпатії, толерантності та рефлексії.

Не менш значущим у навчально-виховному процесі ВНЗ є рекомендації:

- уникати несправедливої критики, не критикувати відсутніх;
- вказуючи людині на помилку, необхідно почати з похвали й щирого визнання достоїнств людини;
- спочатку потрібно сказати про власні помилки, а потім конструктивно критикувати співрозмовника;
- краще вказати на конкретні помилки, ніж говорити загальні фрази;
- критикувати конкретні дії, а не особистість загалом;
- критикуючи важливо пояснити, як можна виправити ситуацію [4].

Загальною рекомендацією щодо способів попередження конфліктних ситуацій у вищій школі є постійне прагнення викладача уникати авторитарного домінування, демонстрація демократичного партнерського стилю спілкування при організації навчальної діяльності студентів і постійне акцентування уваги на діловій взаємозалежності між ними, не допускання перетікання конфлікту з ділової сфери в особистісну.

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, можна зробити **висновок**, що проблема, розглянута нами, є актуальною та значущою й потребує подальшого глибокого вивчення. Необхідно пам'ятати про те, що педагогічні конфлікти у вітчизняній освіті необхідно розглядати, урахувавши специфіку її культурно-цивілізаційного розвитку й історичного досвіду. У наш час більшу увагу українські науковці приділяють вивченню педагогічних конфліктів і законів управління ними у ВНЗ. Визначальне місце у цьому процесі займає актуальне питання специфіки та профілактики педагогічних конфліктів у вищій школі. Попередження педагогічних конфліктів у ВНЗ сприяють педагогічно доцільна організація навчально-виховного процесу в закладі освіти, дисципліна, активна конструктивна відповідальна позиція викладачів у важких ситуаціях взаємодії зі студентами та між ними. Спираючись на теоретичні праці, власний досвід автора та висновки компаративного аналізу попередження педагогічних конфліктів, упорядковано рекомендації з профілактики педагогічних конфліктів у вітчизняній вищій школі.

Список використаних джерел

1. Кошечко Н. В. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / Н. В. Кошечко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013.
2. Підбуцька Н. В. Особливості конфліктів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів / Н. В. Підбуцька // *Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. – 2010. – Вип. 1.31. – С. 143–150.
3. Afzalur M. *Managing Conflict in Organizations* / M. R. Afzalur. – NJ : Transaction Publishers, 2010.
4. Сорока І. А. Психологічна профілактика конфліктів у педагогічному колективі вищого навчального закладу. – Режим доступу: http://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsiji-avtoreferativduguki/soroka_2015_disertatsija.pdf

References

1. Koshechko N. V. *Metoduka vukladannja u vuschiy schkoli*. Navh. pocibnuk. – Nigin.: NDU im. M. Gogolja, 2013.
2. Pidbuts'ka N. V. *Osoblyvosti konfliktiv u navchal'no-vykhovnomu procesi vyshch navchal'nykh zakladiv* / N. V. Pidbuts'ka // *Naukovyy visnyk Mykolajivs'koho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho*. Seriya: Pedagogichni nauky. – 2010. – Vyp. 1.31. – S. 143–150.
3. Afzalur M. *Managing Conflict in Organizations* / M. R. Afzalur. – NJ : Transaction Publishers, 2010.
4. Soroka I. A. *Psykhologichna profilaktyka konfliktiv u pedahohichnomu kolektivni vyshchoho navchal'noho zakladu*. – Rezhim dostupu: http://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsiji-avtoreferativduguki/soroka_2015_disertatsija.pdf

Надійшла до редколегії 19.05.17

N. Koshechko, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SPECIFICITY OF PEDAGOGICAL CONFLICT IN THE NATIONAL HIGHER SCHOOL

The article analyzes the current problems with pedagogical ideas conflict in Ukraine Universities. Particular emphasis is placed on the specifics of the dynamics of conflict in HS. Exceptional attention is paid to the prevention of conflicts in national educational institutions.

The urgency of the problems. In domestic universities pedagogical conflicts typically have destructive effects due to the severity of their occurrence, hard-driven emotions of students and lecturer. Such conflicts can destroy the system of moral norms and values in higher education, significantly reducing the quality of training of future specialists.

As Ukrainian university main distinguishing feature is ignoring pedagogical conflicts in their early stages when they are exposed to the best solution, and the lack of practice involving experts in the management of conflicts, especially in their prevention.

Knowledge of the nature, specificity and conflict prevention teaching in higher education is able to increase the professional, intellectual and personal competence of students, teachers and heads of higher education institutions.

The purpose of the publication: to analyze and describe the specific pedagogical conflicts in domestic higher education.

To achieve the objectives were realized the following tasks:

- the notion, content, teaching dynamics of conflicts in universities;
- the features of pedagogical conflicts in higher education;
- made comparative analysis methods of preventing conflicts in educational institutions of the USA and Ukraine;
- sorted educational recommendations for prevention of conflicts in universities.

Conclusions. Nowadays, more attention is paid to the study of Ukrainian scientists and teaching conflict management laws in universities. Decisive place in this process is the actual question specificity and conflict prevention teaching in higher education. Preventing conflicts teaching in universities promote pedagogically appropriate organization of educational process in educational institutions, discipline, active constructive position of responsibility in difficult situations teachers interact with students and between them. Based on the theoretical work, the author's own experiences and findings of comparative analysis educational prevent conflict prevention recommendations sorted pedagogical conflicts in domestic higher education.

Keywords: higher education, pedagogical conflict, specific pedagogical conflict prevention pedagogical conflicts.

Н. Кошечко, канд. пед. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СПЕЦИФИКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Произведен анализ актуальных идей по проблеме педагогических конфликтов в высших учебных заведениях Украины. Специфический акцент поставлен на особенностях динамики конфликтов у высшей школе. Исключительное внимание обращено на профилактику педагогических конфликтов у отечественных ВУЗ.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, педагогический конфликт, специфика педагогических конфликтов, профилактика педагогических конфликтов.

Відомості про автора

Кошечко Наталія Василівна – Україна, Київ, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Контактна інформація: 5469010@ukr.net

Кошечко Наталия Васильевна – Украина, Киев, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

Контактная информация: 5469010@ukr.net

Koshechko Nataliia – Ukraine, Kyiv, PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor of Pedagogy Department of Psychology Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Contact information: 5469010@ukr.net

УДК1 (091) (477)

Н. Кузьменко, д-р пед. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ П. КУЛІША В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ СТУДІЯХ СУЧАСНИХ НАУКОВЦІВ

Проаналізовано новітні публікації, присвячених осмисленню просвітницько-педагогічних поглядів і діяльності видатного українського письменника, просвітителя, громадсько-культурного діяча й педагога Пантелеймона Куліша.

Розглянуто вузлові проблеми дисертацій, монографій і збірників про педагогічну спадщину автора "Граматки", створених сучасними українськими науковцями.

Унаслідок проведеного дослідження, зазначено, що П. Куліш упродовж свого життя невтомно працював на освітянській ниві. Він засуджував таку освіту, яка веде до відчуження від народної моралі й одвічних моральних цінностей.

Ключові слова: педагогічна спадщина, освіта, архівні матеріали, листування, дисертація, монографія.

Постановка проблеми. Пантелеймон Куліш (1819–1897) – талановитий український письменник європейського масштабу, просвітитель, професійний критик, громадсько-культурний діяч 40–90-х рр. XIX ст., історик, філософ, етнограф, перекладач і педагог. Борис Грінченко назвав його "величезною вартовою баштою нашої національності". Палкий патріот України, він із великою енергією та наполегливістю працював над пробудженням національної й державотворчої свідомості народу.

Донедавна ще дослідження творчості П. Куліша відзначалося тенденційністю, упередженістю, ідеологізацією, внаслідок чого її висвітлення було піддано значним деформаціям. Особистість П. Куліша мала характеристику "українського буржуазного націоналіста", що й визначило методологічний інструментарій кулішевознавчих досліджень радянської історіографії.

Нині з урахуванням нових даних гуманітарних наук, у тому числі й педагогіки, об'єктивно переосмислюється діяльність найвідоміших українських громадсько-культурних діячів минулого, письменників, освітян, руйнуються за давніми стереотипи їхніх оцінок. Відбувається зміщення акцентів зі сфери соціальної проблематики у сферу морально-етичних і націотворчих проблем, класові цінності поступаються місцем загальнолюдським ідеалам, що зумовлює посилення гуманістичного пафосу духовної спадщини наших попередників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення зазначеної проблеми. Історіографічний аналіз наукової літератури з проблеми вивчення творчої спадщини П. Куліша (друга половина XIX – перша половина 80-х рр. XX ст.) дає змогу встановити, що досліджувався переважно його письменницький, літературознавчий, етнографічний, історичний, філософ-